

Головащенко С. І.

ІСТОРИКО-БІБЛІЄЗНАВЧІ НАРИСИ
ПРОФЕСОРА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ
СТЕФАНА СОЛЬСЬКОГО: ВІТЧИЗНЯНИЙ
ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

Активна діяльність професора Київської духовної академії Стефана Михайловича Сольського (27.12.1834 [09.01.1835] – 07[20].11.1900), біблієзнавця, богослова, духовного письменника, громадського діяча, припадає на той історичний період, коли на століття вперед закладалися проблематика наукового та богословського біблієзнавства, виокремлювалися та конкурували між собою різні теоретичні позиції, відповідні школи й течії. Провідні представники православної біблійної науки, до яких належав і С. М. Сольський, зберігаючи відданість власній догматичній і культурній традиції, здійснювали важливі спроби долучення до європейського та світового духовно-інтелектуального простору. Варто зазначити, що постать київського професора посідає в цьому процесі помітне місце. Своєю педагогічною та науково-богословською працею С. М. Сольський уособив важливий етап розвитку вітчизняного духовно-академічного біблієзнавства. Кажучи словами його учня Дмитра Івановича Богдашевського (останнього ректора КДА єпископа Василя), ще одного відомого київського біблієзнавця,

у своїй творчості С. М. Сольський завжди «строго применялся к современным научным задачам и требованиям жизни», тож його праці, попри відносну нечисленність, були «весьма плодотворны и долго не потеряют своего научного интереса»¹.

Провідним напрямом діяльності професора С. М. Сольського було викладання курсу Святого Письма Нового Завіту, в межах якого протягом багатьох років читали: загальний історико-критичний вступ (історія походження та зібрання канону, збереження тексту новозавітних священних книг), вступ до Четвероевангелія, Діянь Апостольських та Соборних Послань, а також спеціальний історико-екзегетичний вступ до Послань апостола Павла та книги Апокаліпсис².

Київський біблієзнавець долучався й до обговорення проблем богословської освіти. Відомими, зокрема, є його виступи з питань церковно-парафіяльних шкіл та вдосконалення викладання Святого Письма в духовних семінаріях. Ґрунтовне вивчення Слова Божого як «першоджерела істини» С. М. Сольський вважав найважливі-

¹ Богдашевский Д. И. Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной академии С. М. Сольского / Д. Богдашевский // Труды Киевской духовной академии. – 1900. – № 12. – С. 682.

² Див.: Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1869–1870 учебный год // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – № 3. – С. 2–3; Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1870–1871 учебный год // Там само. – № 10. – С. 1–2; Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1871–1872 учебный год // Там само. – 1872. – № 11. – С. 16; Отчет о состоянии Киевской духовной академии в учебном 1874–1875 году // Там само. – 1875. – № 11. – С. 41–42; Отчет о состоянии Киевской духовной академии в учебном 1875–1876 году // Там само. – 1876. – № 11. – Приложение. – С. 21; Отчет о состоянии Киевской духовной академии в учебном 1876–1877 году // Там само. – 1878. – № 2. – Приложение. – С. 18–19; Отчет о состоянии Киевской духовной академии в учебном 1877–1878 году // Там само. – 1878. – № 11. – С. 256–257; Отчет о состоянии Киевской духовной академии за 1885–1886 учебный год // Там само. – 1887. – № 2. – С. 171.

шим завданням духовних навчальних закладів, де воно має стати стрижнем не лише догматичного, а й морального та викривального богослов'я³. Крім того, у вивченні Біблії (та на її основі – церковної грамоти) він убачав фундамент загальної освіти, підвалину богословського знання та морального й громадянського виховання⁴.

Відповідно формувалися теоретичні зацікавлення київського біблієзнавця. Більшість його творів (монографії, статті, лекції, критико-бібліографічні огляди та рецензії, популярні публікації, проповіді) написані з огляду на потреби біблійно-богословського викладання та релігійного просвітництва. Не дивно, що всі вони відзначаються інформативністю, лаконічністю та ясністю викладу.

Як засвідчує докторська дисертація С. М. Сольського «Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении», захищена 1877 р., важливим напрямом наукової творчості київського професора-академіста було біблійне богослов'я й побудована на ньому апологетика. Цією дисертацією автор підтвердив власну відданість супранатуралістичному підходу в розумінні Святого Письма, апологетичному обґрунтуванню автентичності описаного в Біблії чудесного елементу⁵. За відгуком Д. І. Богдасhevського, зазначений твір С. М. Сольського став виразним свідченням його богословсько-філософського

³ Див.: Сольский С. М. Из лекций по Новому Завету / С. Сольский // Там само. – 1877. – № 8. – С. 243–244.

⁴ Див.: Його ж. Церковно-приходская школа / С. Сольский // Там само. – 1886. – № 9. – С. 154–155.

⁵ Див.: Сольский С. М. Сверхъестественный элемент в новозаветном Откровении по свидетельствам Евангелий и посланий апостола Павла сравнительно с другими новозаветными книгами / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1876. – № 1. – С. 3–49; № 2. – С. 203–221; № 5. – С. 296–335; № 9. – С. 443–499; № 12. – С. 555–596; 1877. – № 1. – С. 150–234; Його ж. Речь перед защитой диссертации: «Сверхъестественный элемент в новозаветном откровении по свидетельствам евангелий и посланий апостола Павла» / С. Сольский // Там само. – 1877. – № 10. – С. 195–204.

спрямування мислення, сили й самостійності суджень, величезної ерудованості й начитаності ⁶.

Помітною стороною діяльності С. М. Сольського як богослова й біблієзнавця-екзегета були також проповідництво і просвітницькі виступи. Упродовж понад 20 років (1872–1896) він писав (а в останній період життя – майже щорічно виголошував у Києво-Братському Богоявленському монастирі й публікував у журналі «Труды Киевской духовной академии») свої проповіді-«слова» на недільні біблійні читання під час Великого посту (часто на Пасіі) ⁷. Популярні публікації С. М. Сольського у часописах «Воскресное чтение» та «Руководство для сельских пастырей» також були присвячені біблійним темам і сюжетам ⁸.

⁶ Див.: Богдашевский Д. И. Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной академии С. М. Сольского // Труды Киевской духовной академии. – 1900. – № 12. – С. 670.

⁷ Див., напр.: Сольский С. М.: Слово на Третью пессию / С. Сольский // Там само. – 1872. – № 3. – С. 601–608; Його ж. Слово в пяток третьей недели Великого поста / С. Сольский // Там само. – 1873. – № 3. – С. 435–442; Його ж. Слово на Третью пессию / С. Сольский // Там само. – 1874. – № 3. – С. 350–358; Його ж. Слово на Вторую пессию / С. Сольский // Там само. – 1875. – № 4. – С. 230–238; Його ж. Слово на Первую пессию Великого поста / С. Сольский // Там само. – 1877. – № 3. – С. 613–620; Його ж. Слово в пяток первой недели Великого поста / С. Сольский // Там само. – 1878. – № 4. – С. 191–196; Його ж. Слово на пессию второй недели Великого поста. О лицемерном служении / С. Сольский // Там само. – 1884. – № 4. – С. 642–651; Його ж. Слово в пяток второй недели Великого поста (Об источнике нравственных недугов нашего времени) / С. Сольский // Там само. – 1885. – № 4. – С. 457–467; Його ж. Слово в пяток третьей недели Великого поста при воспоминании страстей Христовых / С. Сольский // Там само. – 1887. – № 4. – С. 523–533; Його ж. Слово в пяток третьей недели Великого поста (О почитании креста Господня) / С. Сольский // Там само. – 1892. – № 4. – С. 537–545; Його ж. Слово в пяток второй недели Великого поста, сказанное в церкви Киево-Братского монастыря на вечернем богослужении, известном под именем Пасии 16 февраля 1896 г. / С. Сольский // Там само. – 1896. – № 3. – С. 413–420.

⁸ Див., наприклад: Сольский С. М. Прощальная беседа апостола Павла с ефесскими пастырями / С. Сольский // Руководство для сельских пастырей. – 1869. – № 2. – С. 8–16, 37–43, 77–85; Його ж.

Предметом інтенсивних досліджень С. М. Сольського були й проблеми біблійної ісагогіки, зокрема побудови й викладу так званих вступів до вивчення Святого Письма загалом, а також до окремих біблійних книг. Київський учений одним із перших сформулював для православної бібліїстики завдання викладу ісагогічних відомостей на гідному науковому рівні, проаналізував історію та сучасний стан проблеми й окреслив шляхи її вирішення. Цьому були присвячені і значні фрагменти історико-біблієзнавчих лекцій С. М. Сольського, і його ґрунтовні бібліографічні розвідки, і праця «Из лекций по Новому Завету» (1877–1878), де він запропонував, обґрунтував і спробував реалізувати власну версію бібліологічного «Вступу» (хоча й не завершив цієї праці, про що жалкували сучасники). Своєрідним підсумком ідейної та концептуальної еволюції київського біблієзнавця у цій галузі досліджень стала одна з його пізніх праць «Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время?» (1887)⁹.

Наукова перспективність програми, яку впродовж свого наукового життя розробляв професор С. М. Сольський, полягала, насамперед, у свідомому зверненні до даних західної, зокрема так званої негативної, біблійної критики. Продуктивне засвоєння «позитивної сторони» біблійних книг, на його думку, можливе лише за умов ґрунтовного наукового аналізу негативних критичних поглядів на неї¹⁰.

Апостолы и их вера после явления им воскресшего Господа / С. Сольский // Воскресное чтение. – 1880. – № 16. – С. 164–166; Його ж. Св. Иоанн Богослов / С. Сольский // Там само. – № 39. – С. 425–428; Його ж. Рождество Христа Спасителя / С. Сольский // Там само. – № 51. – С. 555–558; Його ж. Крещение Господне / С. Сольский // Там само. – 1881. – № 1. – С. 5–7; Його ж. Св. апостолы Петр и Павел / С. Сольский // Там само. – 1883. – № 27. – С. 235–238.

⁹ Див.: Головащенко С. І. Про деякі аспекти бібліологічної спадщини С. М. Сольського: біблійна ісагогіка / Сергій Головащенко // Київська Академія. – 2007. – Вип. 4. – С. 95–109.

¹⁰ Див.: Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1887. – № 3. – С. 360–361.

Демонструючи критичний аналіз попереднього закордонного та вітчизняного досвіду, С. М. Сольський виявив ще одну надважливу теоретичну інтенцію, котра й стала стимулом для цієї розвідки. Ідеться про його наполегливе прагнення вписати вітчизняну традицію біблієзнавчих досліджень до найширшого європейського, ба навіть світового, контексту у його історичному розвитку. Адже зовсім невипадково у публікаціях «Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики» (1866)¹¹, «Из чтений по Ветхому Завету. Глава 1. История науки по Ветхому Завету» (1870)¹², «Из лекций по Новому Завету» (1877)¹³ київському вченому вдалося продемонструвати, на основі сучасних йому західних джерел, зразкову історію досліджень і тлумачень Біблії у християнському світі від доби ранньої Церкви до середини XIX століття. І саме в контексті цієї панорамної історичної й теоретичної реконструкції варто детальніше розглянути твори С. М. Сольського, присвячені історії біблійного тексту та його застосуванню й дослідженню на вітчизняних теренах. Маємо на увазі статті вченого «Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в.» (1868)¹⁴, «Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени» (1869)¹⁵, «Острожская Библия в

¹¹ Див.: Сольский С. М. Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики с древнего до позднейшего времени / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1866. – № 10. – С. 157–190; № 11. – С. 305–342; № 12. – С. 466–506.

¹² Див.: Його ж. Из чтений по Ветхому Завету. Гл. 1. История науки по Ветхому Завету и история происхождения Ветхозаветных книг / С. Сольский // Там само. – 1870. – № 9. – С. 589–640.

¹³ Див.: Його ж. Из лекций по Новому Завету / С. Сольский // Там само. – 1877. – № 8. – С. 234–284; 1878. – № 4. – С. 98–127.

¹⁴ Див.: Його ж. Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в. / С. Сольский // Православное обозрение. – 1868. – Т. 27. – № 10. – С. 145–180; № 11. – С. 251–270.

¹⁵ Див.: Його ж. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Там само. – 1869. – Т. 1. – № 2. – С. 190–221; № 4. – С. 538–577; № 6. – С. 797–822.

связи с целями и видами ее издателя» (1884) ¹⁶, а також промови «Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке» (1878) ¹⁷ та «О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа» (1878) ¹⁸.

Засвоєння світового, насамперед європейського досвіду прочитання Біблії та суспільна імплементація біблійних практик відбувалися на українських теренах у різні історичні періоди зокрема завдяки зусиллям наших предків, які працювали в різних культурно-релігійних центрах і осередках. Професор С. М. Сольський чи не вперше панорамно висвітлив історію цього процесу. Не буде перебільшенням стверджувати, що дослідник фактично заклав підвалини наукової історії біблійних студій в Україні. Тож у цій розвідці ми спробуємо проаналізувати щойно зазначені богословсько-історичні нариси та промови київського академіста, у яких він розглядає історію засвоєння Біблії переважно у православних українських землях, спираючись на широкий європейський контекст, та водночас визначає специфіку вітчизняного культурного й суспільного розвитку. Такий аналіз надасть змогу суттєво розширити проблемне поле, окреслене нашими попередніми дослідженнями, присвяченими зіставленню вітчизняного та зарубіжного досвіду вивчення й застосування Біблії в теологічній науці, освіті, церковному просвітництві,

¹⁶ Див.: Сольский С. М. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1884. – № 7. – С. 293–320.

¹⁷ Див.: Сольский С. М. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке (Речь, произнесенная в собрании в день столетней годовщины рождения императора Александра I) / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1878. – № 1. – С. 172–196.

¹⁸ Див.: Його ж. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской духовной академии 28 сентября 1878 г.) / С. Сольский // Там само. – 1878. – № 11. – С. 201–237.

вихованні та місіонерстві ¹⁹, а також з'ясуванню ролі іноземних біблійознавчих практик у становленні саме східнослов'янської православної ідентичності ²⁰.

Варто наголосити, що у своєму аналізі названих вище нарисів і промов С. М. Сольського ми спробуємо виокремити свідчення про значущість засвоєння біблійного нормативного та символічного ресурсу як чинника формування не лише конфесійної (православної), а й загальногромадянської ідентичності, чинника становлення паростків громадянського суспільства на українських теренах – навіть попри дуже парадоксальні суспільно-політичні умови. Водночас ми залишаємося свідомими того, що такі свідчення потребують реконструкції та своєрідного «дешифрування» – з огляду на специфіку висловлювання автора зазначених творів. Ця специфіка визначалась ідейними, конфесійними, політичними й інституційно-статусними обставинами наукового і педагогічного буття професора вищого богословського навчального закладу, державного службовця, чиновника високого рангу, носія не лише науково-критичних настанов, а й конфесійних, культурних і політичних упереджень,

¹⁹ Див.: Головащенко С. І. «Правила для руководства при составлении объяснительных примечаний к русскому тексту Библии» Я. О. Олесницького: передісторія російської тлумачної Біблії // Наукові записки НаУКМА. – 2006. – Т. 50. Філософія та релігієзнавство. – С. 56–63; Його ж. Біблія як предмет популярного вивчення: київська візія кінця XIX – початку XX ст. (Володимир Рибинський) // Київська Академія. – 2010. – Вип. 8. – С. 44–50; Його ж. Між академічним вивченням і місіонерською популяризацією Біблії: «особлива думка» професора Володимира Рибинського / С. Головащенко // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 141. Філософія та релігієзнавство. – С. 23–31; Його ж. Recepia europejskiej krytyki biblijnej w Akademii Kijowskiej: wymiar hermeneutyczny a ideologiczny / Sergij Golowaszczenko // ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofow Krajow Slowianskich. – 2007. – № 7. – S. 191–200.

²⁰ Див.: Golovashchenko S. I. Orthodox Christian Biblical Studies in Pursuit of Identity: The Role and Impact of Personal Research Practices / S. Golovashchenko // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2016. – Vol. 3. – P. 105–121.

вренгі-ренгі – гранично заангажованого речника офіційної церковно-державної ідеології.

Одна з перших самотійних праць С. М. Сольського, «Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в.» (1868), продемонструвала масштабність його історичного, культурологічного та соціологічного аналізу й узагальнень. У контексті історико-культурних і теоретичних реконструкцій тоді ще молодого дослідника Біблія постає смисловим і символічним епіцентром масштабних цивілізаційних перетворень, до яких були залучені вітчизняна культура й суспільність від часів християнізації Київської Русі. Слід зазначити, що звернення до історії запровадження Біблії в широкий суспільний ужиток на наших теренах виявило актуальні зацікавлення автора. Критикуючи тодішній стан православних біблієзнавчих досліджень (зокрема нестачу власних видань оригінальних біблійних текстів – єврейського й грецького, належних наукових посібників для ознайомлення з книгами Святого Письма, не кажучи про самотійні історико-філологічні дослідження Біблії), С. М. Сольський усе ж таки намагається дослідити об'єктивні підстави вітчизняної традиції застосування й вивчення біблійного тексту, беручи до уваги і певні здобутки: передусім досвід критичного виправлення церковнослов'янської Біблії, перші порівняно самотійні екзегетичні праці, спроби створення біблійних перекладів – зокрема загальнодоступною, народною мовою.

На погляд С. М. Сольського, широкий суспільний ужиток Біблії є ознакою спільної християнської ідентичності та маркером входження до глобальної цивілізованої спільноти. Християнська ідентичність формувалася через засвоєння біблійної картини світу, біблійних культурно-символічних кодів, моральних і правових норм, які визначали життєву поведінку наших

предків. Біблію розглядали як загальноєвропейську спадщину. Її рецепція та інкультурація супроводжувалися активними контактами із західноєвропейською культурою, зокрема із традиціями перекладання Біблії європейськими мовами ²¹.

Як слушно зазначає київський дослідник, культурні складники «біблійного світу» формувалися ще з перших століть християнської ери. Сам церковнослов'янський текст Святого Письма, уживаний в українських землях православними, у своїх витоках (грецький текст Лукіанової редакції) був результатом складної міжкультурної взаємодії регіональних християнських центрів (Александрії, Єрусалима, Антіохії, Константинополя), плодом праці їхніх видатних представників: Орігена Александрійського, Євсевія Кесарійського, Ісихія Єрусалимського, Лукіана Антіохійського ²². Численними були й міжслов'янські (південно- та східнослов'янські) лінгвістичні синтези в мові церковнослов'янської Біблії ²³.

Від початку християнізації Русі відбувалась інтеграція у європейський релігійний простір, було зроблено перші кроки до «європейської модернізації» культури та стилю життя. Біблія стала засадничим текстом нової системи освіти, яка допомагала ближче й свідоміше ознайомитися зі змістом християнської літератури, запозиченої з-за кордону ²⁴. Вітчизняні книжники перекладали біблійні тексти та їхні тлумачення церковнослов'янською мовою через потребу утримати естафету церковної вченості на власному культурному ґрунті. Водночас відбувалась національна мовна адаптація церковнослов'янської біблійної та коментаторської літератури, спроба

²¹ Див.: Сольский С. М. Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в. / С. Сольский // Православное обозрение. – 1868. – Т. 27. – № 10. – С. 146–147.

²² Там само. – С. 157–158.

²³ Там само. – С. 160.

²⁴ Там само. – С. 166.

зробити зрозумілішими мову і внутрішній зміст священного тексту ²⁵.

Досвід такої адаптації живився контактами з європейською культурою біблійних перекладів. Так, з кінця XV – початку XVI ст. помітні впливи, які справляли чеські біблійні переклади, зокрема Богемська Біблія 1488 р., а також Біблія Руська – переклад, створений білоруським просвітителем Франциском Скориною упродовж 1517–1519 рр. ²⁶. Доволі поширеною нормою було застосування поряд із церковнослов'янськими біблійними текстами деяких біблійних книг, узятих з латинської Вульгати або з єврейських списків. Часто це були вимушені кроки, здійснювані внаслідок втрати першопочаткових слов'янських перекладів ²⁷. До речі, значення цих європейських впливів С. М. Сольський розкриватиме й у наступних нарисах, присвячених аналізу вітчизняної традиції освоєння Біблії.

Натомість в аналізованій праці він акцентує увагу на таких формах засвоєння біблійного тексту, як набуття (часто через переклади та компіляцію іноземних зразків) біблійних книг для якомога доступнішого читання; набуття (так само, через перекладання та компіляцію) біблійних коментарів – «тлумачних списків», призначених для кращого розуміння Святого Письма широкими верствами; створення спеціальних адаптацій для сімейного релігійно-морального навчання та виховання. Такі частини Біблії, як Євангеліє, Апостол, Псалтир, книги пророків, набували особливого статусу в суспільстві через їхнє велике значення для православної літургії та значний морально-виховний потенціал. Нарешті, зростало значення адекватно прочитаних та інтерпретованих біблійних

²⁵ Див.: Сольский С. М. Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в. – С. 167–170.

²⁶ Там само. – С. 147, 153–154.

²⁷ Там само. – С. 153–154.

текстів для полеміки з іновірцями ²⁸. Відповідно, поряд із піднесенням літургійного та морально-виховного значення зростала роль Біблії як знаряддя міжрелігійної взаємодії на давніх українських землях.

Побудована на застосуванні Біблії, початкова освіта з киеворуських часів підтримувалася постійними контактами з грецькою (Константинопольською) Церквою. Саме звідти потрапляли до руських земель перші виправлені біблійні списки й стародавні екзегетичні праці ²⁹. Контакти з материнською церковною культурою набували особливої ваги під час кризових для давньоукраїнських земель періодів іноземної навали, коли місцева релігійна освіта й просвіта фактично жилися тісним зв'язком із грецькою Церквою і частими зносінами з нею, реалізованими як через духовенство, так і через світських людей, обізнаних у грецькій мові ³⁰. Навіть в умовах граничної стагнації місцевої культури, коли катастрофічною вадою була нестача «правильного школьного образования» ³¹, за допомогою міжнародного контакту зберігалися умови для відновлення плинності культурного поступу: тогочасні книжники, ревнителі просвіти, працювали переважно у віддалених грецьких монастирях ³². Тому в кризові періоди долученість до європейського культурно-конфесійного простору давала змогу зберегти православну біблійну вченість у давньоукраїнських землях. А збереження Константинопольською церквою нормативного біблійного *textus receptus* та його трансляція на сусідні території, а також перші систематичні спроби його виправлення у другій половині XIV ст. зміцнили культурне значення давньоукраїнських

²⁸ Див.: Сольский С. М. Употребление и изучение Библии в России от Крещения Руси и до XV в. – С. 175–176.

²⁹ Там само. – С. 178.

³⁰ Там само. – С. 179.

³¹ Там само. – С. 180.

³² Там само. – С. 260.

земель із центром у Києві: С. М. Сольський спеціально наголошує на ролі цих текстів, котрі слугували посібниками для відомого в подальшому київського книжника Єпіфанія Славинецького під час виправлення й редагування церковнослов'янського біблійного перекладу³³.

Колізії релігійного, суспільного та культурного освоєння Біблії (джерела як істин віри й молитви, так і життєвого благочестя й морального виховання), які відбувалися на вітчизняних теренах у реформаційну та ранньомодерну добу, С. М. Сольський висвітлював одразу в кількох працях різних років. Це і «Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени» (1869), і стаття «Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя» (1884), написана з нагоди трьохсотої річниці упокоєння славетного першодрукаря Івана Федорова († 1583). До того ж київський професор виразно актуалізує власні історичні реконструкції: ці статті, як і попередні, продовжують утримувати в полі зору «ближайший современный интерес»³⁴ – питання суспільного вжитку та функціонування Біблії як надбання широких народних верств, як феномену народної культури. Водночас С. М. Сольський зберігає дидактичну послідовність і стилістичну плинність свого викладу, пов'язуючи пізніший розвиток біблійної культури із києворуським корінням.

Так, зазначає він, нагромаджений у києворуських землях культурний потенціал реалізувався після XV ст., уже за інших політичних конфігурацій, у складі різних державних утворень. Проте перебування в єдиному європейському культурно-інтелектуальному просторі залишалося необхідною умовою. Наприклад, у Новгороді кінця

³³ Див.: Сольский С. М. Употребление и изучение Библии в России от Крещения Руси и до XV в. – С. 263–265.

³⁴ Богдасhevский Д. И. Учено-литературная деятельность покойного профессора Киевской духовной академии С. М. Сольского. – С. 662.

XV ст., який перебував в асоціації з північноєвропейською Ганзою, в активних політичних та торговельних зносинах із рештою Європи та, зокрема, із сусідньою Річчю Посполитою, було створено першу повну церковнослов'янську версію Святого Письма. Ця версія (так звана Геннадіївська Біблія) постала внаслідок унікальної й подекуди безпрецедентної міжконфесійної співпраці православних, католиків та іудеїв. Укладачі Геннадіївської Біблії, окрім відомих і доступних тоді церковнослов'янських списків, застосували європейський досвід німецьких та латинських біблійних видань, зокрема їхню внутрішню композицію. Як наголошує київський дослідник, вони прагнули використати все найкраще, віднайдене ними в тогочасних західних друкованих Бібліях ³⁵.

Своєрідна доля українських і білоруських земель, які вже наприкінці XV – на початку XVI століть опинились у складі Великого князівства Литовського й згодом Речі Посполитої, визначила причетність життя наших предків до загального руху життя західних народів. Цю тезу С. М. Сольський ґрунтує на прикладах прилучення до європейської освітньої системи (зокрема університетів Кракова, Праги), активізації зносин із західнослов'янськими землями, ознайомлення з тамтешнім друкарством та започаткування власного. Як показує вчений, розвиток біблійної книжності ознаменувався появою Біблії Руської білоруса Франциска Скорини – перекладу, народженого на перетині культур: церковнослов'янської, чеської (гуситської), німецької та латинської. Власне ж на українських землях з'явилися такі визначні твори біблійної літератури, як Пересопницьке Євангеліє (1556–1561), писане виразною народною мовою, та, найголовніше, – вітчизняний церковнослов'янський біблійний першодрук – Острозька Біблія (1581).

³⁵ Див.: Сольский С. М. Обозрение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1. – № 2. – С. 195–201.

Укладачі Острозької Біблії, зазначає С. М. Сольський, використали за основу один з екземплярів Геннадіївської Біблії (тоді вона вважалася кирило-мефодіївським перекладом із Септуагінти, успадкованим ще з часів князя Володимира). До цього видання були інтегровані елементи європейських видань, зокрема Вульгати. Текст острозького видання звірявся з наявними тоді церковнослов'янськими версіями, а також із західнослов'янськими біблійними перекладами, зокрема чеськими ³⁶. У цьому виданні увиразнилися народжені Реформацією, актуальні на кінець XVI ст. мотиви західної біблійної культури: це й нові можливості поширення Біблії, викликані книгодрукуванням і книготоргівлею, і погляд на Біблію не лише як на церковне начиння, а й як на «народне надбання», і зародки критичного погляду, відповідні до критеріїв науки ³⁷. Як доводить київський дослідник, ці загальноєвропейські мотиви сполучилися з місцевими потребами щодо задоволення релігійної допитливості, напучування та настанови благочестя, набуття нових засобів у релігійній полеміці з іновірцями ³⁸. Отже, Острозька Біблія стала ознакою чергової модернізації вітчизняної православної культури в умовах міжкультурної та міжконфесійної взаємодії.

За слушним спостереженням С. М. Сольського, пізніші вдосконалення церковнослов'янського тексту Святого Письма, здійснювані у XVIII ст. переважно вихованцями Києво-Могилянської богословської та філологічної школи, також постійно апелювали до іноземного досвіду. Тут були і прагнення зрівнятися із Заходом у справі перекладання та видання Біблії, і застосування європей-

³⁶ Див.: Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1. – № 2. – С. 212–220.

³⁷ Див.: Його ж. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя / С. Сольский // ТКДА. – 1884. – № 7. – С. 296–297.

³⁸ Там само. – С. 303–304, 307.

ських біблійних видань оригінальними мовами (насамперед у вигляді так званих поліглот), і звернення до західних коментаторів ³⁹. «Греко-латинська» освіченість, ґрунтована на вивченні давніх мов, зокрема оригінальних мов Біблії, стала не лише основою якісного засвоєння та студіювання Святого Письма. Вона започаткувала у нас загальноєвропейський стандарт шкільної богословської освіти, який став вирішальним для церковних освітніх реформ та розвитку масової релігійної просвіти у ХІХ ст. ⁴⁰.

Опублікована в журналі «Труды Киевской духовной академии» за 1878 р. урочиста промова на честь сторіччя від дня народження імператора Олександра І під назвою «Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке», як і попередньо розглянуті праці, стала для С. М. Сольського підставою актуалізувати історичний досвід суспільної та культурної імплементації Біблії до народного життя. Так, дослідник отримав нагоду поміркувати не лише про події початку ХІХ ст., а й про сучасну йому добу реформ Олександра ІІ. Надзвичайно цікаво й повчально спостерігати, як у межах, здавалося б, суто компліментарного та панегіричного жанру київський біблієзнавець-академіст здійснює ґрунтовний соціокультурний аналіз та оцінку Біблії не лише як феномену суто релігійного, а й як чинника громадянського поступу, суспільної модернізації.

Важливо зазначити, що С. М. Сольський здійснив історичну, культурологічну й навіть політологічну рефлексію щодо підстав і наслідків модернізаційних спроб початку ХІХ ст., в епіцентрі яких була Біблія з її ідейним, виховним і суспільно-інтеграційним потенціалом. Таке застосування суто гуманітарного об'єкта до суспільство-

³⁹ Див.: Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1. – № 4. – С. 546–547, 556–558.

⁴⁰ Там само. – С. 576–577.

знавчого аналізу й дотепер є справою непростю, а для останньої чверті XIX ст. виглядає геть новаторською спробою. Але аналіз, проведений київським дослідником, вочевидь перегукувався з його сьогоденням і стосувався у своїх оцінних судженнях саме модернізаційних потуг 1870-х рр., коли Біблія, як і в перші десятиліття XIX ст., застосовувалась (у вигляді синодального перекладу) в загальнодержавному громадянському та культурному модернізаційному проекті.

Саме з початку XIX ст. у Російській імперії, до якої належали й українські землі, було ініційовано процес, уже пережитий Європою за часів Реформації, а українською культурою відчутий у XVI ст., у складі Речі Посполитої: відбулася спроба впровадити Біблію національними мовами, передусім російською, на загальнодержавному рівні. Цю спробу С. М. Сольський пов'язує з ініціативами імператора Олександра I та діяльністю Російського біблійного товариства ⁴¹.

Уведення у православній державі інституту біблійних товариств стало яскравим виявом спроби культурної модернізації за західноєвропейським зразком. Тож зовсім не випадково Біблія стояла в центрі такої модернізації, адже вона сталася тоді, «когда западные народы окрепли в христианском религиозном сознании, когда со времени Реформации они обогатились национальными переводами библейских книг, сделанными с оригинальных текстов..., и под благотворным влиянием идей христианства создали целую культуру» ⁴². Інкультурація Біблії за західним зразком об'єктивно визначала можливість

⁴¹ Див.: Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Православное обозрение. – 1869. – Т. 1. – № 6. – С. 801–802.

⁴² Сольский С. М. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке (Речь, произнесенная в собрании в день столетней годовщины рождения императора Александра I) / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии. – 1878. – № 1. – С. 173.

впровадження західних форм релігійної та суспільно-політичної культури, що склалися в Європі під впливом біблійних норм і настанов.

Залишаючись незмінним спільним релігійним символом і маркером загальноєвропейської ідентичності, Біблія, як показує С. М. Сольський, постає потужним ідеологічним чинником тодішнього соціально-політичного та навіть економічного життя. Окрім традиційного морально-виховного впливу у церковних стінах та родинному вихованні, поширення біблійного вчення стало одним із засобів зниження соціально-класової напруги в суспільстві. Водночас, зазначає дослідник, «быстрое распространение библейских обществ на материке Европы, обусловливавшееся той реакцией, которая наступила после Французской революции и наполеоновского погрома, и стремлением влиятельнейших классов европейского общества искать спасения в поддержке и распространении религиозных верований, еще больше придавало силы их учреждению»⁴³. Російська імперія, як потужна християнська монархія, не залишалася осторонь цих ідей⁴⁴.

Вперше у вітчизняних біблієзнавчих студіях С. М. Сольський робить спробу виокремити й систематизувати основні напрями суспільної інтеграції Біблії не лише як релігійного чи морально-виховного засобу, а як важливого ідеологічного чинника суспільно-політичного розвитку християнізованого суспільства. Поряд із традиційними «каналами» релігійного навчання та морального виховання він вказує на активне застосування філантропії для залучення народних мас до релігійних знань; здешевлене чи безоплатне поширення Біблії як засіб її максимальної популяризації серед найбідніших верств; доступність Біблії народними мовами як засіб

⁴³ Сольський С. М. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке. – С. 173.

⁴⁴ Там само. – С. 173–175.

інтеграції «іногородців» (національних меншин); створення на базі біблійних студій певної системи загальної народної просвіти; видання задля цього народної релігійної літератури тощо ⁴⁵.

Особливу увагу дослідник фокусує на формуванні системного ідеалу всестанового, надкласового релігійного виховання, громадянської міжстанової єдності за допомогою інтеграції Біблії у народну культуру. У Росії на початку ХХ ст. декларували прагнення зробити Біблію «народной, общественной» книгою «для общенародного употребления», для читання людям будь-якого стану ⁴⁶. Водночас мали застосовуватися європейські зразки – насамперед у царині перекладу, поширення самого тексту та організації біблійної освіти ⁴⁷. Відзначалися важливі ідейні, моральні та інституційні зиски для зміцнення суспільства за допомогою поширення Біблії: релігійне навернення, просвіта національних меншин; всенародний «духовний союз», спроможний зміцнювати найвіддаленіші частини держави і сприяти піднесенню народного духу на моральних засадах ⁴⁸.

Щоправда, варто не перебільшувати міру «європейськості» планованої ідеологічної та культурної модернізації, відзначеної С. М. Сольським. Політичні звичаї абсолютної монархії диктували цілковито архаїчну необхідність повеління монарха як «вищої санкції», що легалізує справу і надає їй неабиякого «усенародного» значення. Відповідно, це підтверджувалося вирішальною роллю фінансової підтримки з боку імператора ⁴⁹. Однак архаїчні риси тогочасного суспільства Російської імперії не сприяли таким модернізаційним спробам. Діяло безліч чинників, які гальмували задекларовані заходи: духовенство, яке «закостеніло» у своїх рутинних звич-

⁴⁵ Сольский С. М. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке. – С. 176–177, 181–182, 187.

⁴⁶ Там само. – С. 178, 180.

⁴⁷ Там само. – С. 183–184.

⁴⁸ Там само. – С. 190.

⁴⁹ Там само. – С. 180–182.

ках; суспільство, яке виявилось неготовим до свідомого засвоєння необхідності розвитку нової справи; недовіра до «західництва» та іноземних новацій, буцімто ворожих православному життю; побоювання, що «распространение Библий есть самое верное средство к введению реформации в России, а распространение библейских переводов – к умножению сект и расколов»⁵⁰.

Критичного сприйняття вимагають також свідчення самого київського професора-академіста – врешті-решт, ідеолога й апологета офіційної державної церкви. Однак, з огляду на широкий історичний контекст, нам важливо акцентувати на його усвідомленні значущості засвоєння біблійного нормативного та символічного ресурсу як чинника формування не лише конфесійної (православної), а й суспільної ідентичності, чинника становлення паростків громадянського суспільства і навіть політичної нації.

Доволі цікавим джерелом, що стосується вітчизняної історії прочитання й застосування Біблії, видається досі практично не досліджена праця С. М. Сольського «О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа» (1878). Цей текст належить до жанру офіційної академічної промови (виголошений на урочистому «акті» з нагоди початку 1878–1879 навчального року) та вирізняється відповідною ієратичною тональністю. Безпосередньо продовжуючи й ідейно підтримуючи щойно розглянуту промову «Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке» (1878)⁵¹, праця, на перший погляд, належить до пам'яток православно-

⁵⁰ Сольский С. М. Об участии императора Александра I в издании Библии на русском языке. – С. 191, 194.

⁵¹ На початку промови «О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа» С. М. Сольський згадує імператора Олександра I, за часів якого відбулося «обновление» давньої Київської академії у статусі Київської духовної академії (1819). Див.: Сольский С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской духовной академии 28 сентября 1878 г.) / С. Сольский // Там само. – 1878. – № 11. – С. 201.

церковної та імперської «пропаганди» (зазначимо, що саме через позірну ідейно-пропагандистську «вторинність» промова С. М. Сольського «О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа» впродовж певного часу залишалася на периферії дослідницької уваги). Втім, пильніший погляд на джерела цієї праці, її композицію, тези та аргументацію дає змогу побачити в ній не лише мотив офіційної пропаганди, а й елементи по-справжньому наукового підходу та використання актуальних і прогресивних для свого часу дослідницьких ідей та тенденцій.

За своїм предметом промова «О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа» наслідуює розглянутий вище нарис «Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в.». Однак джерельна база цього тексту засвідчує доволі цікаву спробу С. М. Сольського транслювати на історико-біблієзнавчий ґрунт низку фундаментальних праць, які у 1860–1870-х рр. утворили емпіричне й подекуди теоретичне підґрунтя вивчення східнослов'янського фольклору, етнографії та культури загалом – особливо її міфологічно-релігійного компонента.

Зокрема в зазначеній промові київський професор активно використовує найновіші та популярні серед дослідників фольклорні збірки, історичні й теоретичні нариски. Він звертається переважно до творів Олександра Афанасьєва ⁵², Федора Буслаєва ⁵³, Петра Бессо-

⁵² Див.: Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов : в 3 т. / А. Афанасьев ; изд. К. Солдатенкова. – М. : Тип. Грачева и К°, 1865–1869.

⁵³ Див.: Буслаев Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. Т. 1 : Русская народная поэзия / Ф. Буслаев ; изд. Д. Е. Кожанчикова. – СПб. : Тип. тов-ва «Общественная польза», 1861 [8], IV, 643 с. : [24] л. ил. ; Т. 2 : Древнерусская народная литература и искусство / Ф. Буслаев ; изд. Д. Е. Кожанчикова. – СПб. : Тип. тов-ва «Общественная польза», 1861 [6], 429 с. : [110] л. ил.

нова ⁵⁴, Івана Порфир'єва ⁵⁵, Павла Якушкіна ⁵⁶, Миколи Тихонравова ⁵⁷. Особливо важливим видається опертя на фундаментальну працю О. Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на природу. Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов» (1865–1869) – один із найбільш значущих витворів міфологічної школи в російській фольклористиці та етнографії XIX ст. Завдяки використанню означених джерел С. М. Сольському вдалося на конкретному матеріалі й задля виконання суто пропагандистських завдань реалізувати елементи культурологічного підходу та порівняльно-міфологічного аналізу, особливо актуальні в тогочасній світовій науці про релігію.

Не уникаючи розбору суперечливих думок і суджень щодо характеру відображення біблійного світобачення в житті давньоруського народу ⁵⁸, дослідник прагне розглядати специфіку вітчизняної біблійної культури в широкому цивілізаційному контексті, порівняно з культурою романо-германських народів, характерними рисами їхнього суспільно-політичного, інтелектуального й морального розвитку. Особливу увагу він приділяє питанню

⁵⁴ Див.: Бессонов П. А. Калики переходные. Сборник стихов и исследование / П. Бессонов. – Вып. 1–3. – М. : Тип. А. Семена, 1861. – 855 с.; Вып. 4–6. – М. : Тип. Бахметова, 1863–1864. – 934 с.

⁵⁵ Див.: Порфирьев И. Я. История русской словесности. Ч. 1. Древний период. Устная народная и книжная словесность до Петра Великого / И. Порфирьев. – Казань : Университ. тип., 1870. – 720 с.

⁵⁶ Див.: Русские народные песни, собранные П. Якушкиным / П. Якушкин, сост. – М. : Тип. В. Грачева и К°, 1860. – 89 с.; Народные русские песни из собрания П. Якушкина / П. Якушкин, сост. – СПб. : Тип. А. А. Краевского, 1865. – 288 с.

⁵⁷ Див.: Тихонравов Н. С. Памятники отреченной русской литературы : Приложение к сочинению «Отреченные книги древней России» / собр. и изд. Николаем Тихонравовым. – Т. 1. – СПб. : Тип. тов-ва «Общественная польза», 1863. – [4], XII, 313 с.; Т. 2. – М. : Университет. тип., 1863. – [2], IV, 457 с.

⁵⁸ Див.: Сольский С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – С. 202.

про співвідношення біблійного світогляду з «естественным ростом в развитии родных эпических и других преданий», з інтелектуальним розвитком і морально-релігійним вихованням народу, розбудовою його політичного та суспільного життя ⁵⁹.

Розглядаючи вплив біблійної літератури на культуру й світогляд наших християнізованих предків у принциповій єдності біблійно-канонічного та апокрифічного компонентів, С. М. Сольський, на підставі даних О. М. Афанасьєва, вдається до порівняльно-міфологічного й порівняльно-релігієзнавчого аналізу. Він викриває корені релігійного синкретизму давніх русичів, контамінацію традиційних язичницьких та біблійних релігійно-міфологічних образів, адаптовану до задоволення нагальних життєвих потреб. Дослідник зазначає, що «все важнейшие библейские образы и возвышеннейшие библейские истины древнерусское народное сознание стремилось иногда или облечь в древне-поэтические религиозные представления, или приурочить ко вновь обнаружившимся жизненным потребностям» ⁶⁰. Принаймні у певних пластах народної словесності міркування «на почве христианской», «с точки зрения библейской» сполучалися з «фантастической стариной»; відбувалося «олицетворение библейских истин в древне-поэтических языческих представлениях» ⁶¹. Існували потужні пласти народних переказів, заснованих на досить точному засвоєнні біблійних і церковних настанов. Підмурком народної поезії в такому разі ставали біблійні та літургійні тексти, а легенди слугували «образной и символической оболочкой», «средством для наглядного представления отвлеченной библейской истины» ⁶².

⁵⁹ Див.: Сольский С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – С. 203–204.

⁶⁰ Там само. – С. 207.

⁶¹ Там само. – С. 208.

⁶² Там само. – С. 210–211.

Констатуючи неоднорідність корпусу давньоруської фольклорної спадщини, С. М. Сольський упритул наближається до найцікавішого з науково-релігієзнавчого погляду пункту свого дослідження. Йдеться про пізнавальну цінність застосування принципу історизму, історичного підходу до аналізу еволюції релігійних форм, трансформацій релігійних уявлень та вірувань у вітчизняній духовній культурі. Відповідно, саме на цій підставі можна виокремити об'єкти релігійно-компаративного дослідження: продукти синтезу біблійного символічного матеріалу чи то з дохристиянськими язичницькими віруваннями, чи то з апокрифічними «єретичними» переказами (богомольськими, у конкретному випадку). Тоді чіткіше й виразніше постає перед дослідником і феномен так званого двовір'я⁶³.

Ще один плідний момент такого підходу, реалізований київським професором, стосується утвердження зв'язку релігійної еволюції з розвитком суспільних та господарських форм народного життя наших предків. До того ж дослідник виокремлює саме символічний аспект цієї еволюції. З одного боку, через поетичну, емоційно навантажену образність відбувається не лише освоєння сил природи чи визначення впливу стихій; найважливіші біблійні події та істини постають у спогляданні наших предків в образах і символах оспіваних стихійних божеств. Історичність нового синтезу полягає в тому, що частина народу могла наблизитися до розуміння нових істин лише за допомогою образів і символів, споріднених з її мовою. Та водночас через означений синтез усвідомлюється космічний, універсальний характер буттєвих і моральних трансформацій людини. Саме тому провідну роль у релігійно-історичному синтезі відведено біблійним, християнським образам і символам, гранично пов'язаним із постаттю Христа як Життєдавця й Спасителя⁶⁴.

⁶³ Див.: Сольський С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – С. 212–213.

⁶⁴ Там само. – С. 214–215.

Історично зумовлена (і відзначена С. М. Сольським ще в нарисах 1860-х рр.) нестача «шкільництва» в давньоруській культурі визначила перевагу міфопостичної народної словесності й фольклорних зображальних засобів у трансляції біблійного духовного досвіду. Слід розуміти, що християнська Біблія зокрема та церковний лад загалом були явищами, викликаними до життя пізньоантичною культурою, принципово «книжною» і, значною мірою, «шкільною». Їхня рецепція вітчизняною культурою, де й «книжності», й «шкільництва» бракувало, визначила, на думку С. М. Сольського, специфіку ставлення наших предків до «абстрактної праці думки», зокрема до філософування та догматичного богословствування. Ця специфіка полягала в тому, що точність викладу біблійних істин і церковних догматів найповніше втілювалась у морально-практичному аспекті народної постичної свідомості, а народна поезія демонструвала втілення високих зразків біблійної моральності у виконанні церковно-практичних правил ⁶⁵.

Оприявлення біблійного морального ідеалу в образах богатирів – носіїв чеснот доброї сили, що захищає слабких, милосердя, лагідності, правдолюбства ⁶⁶ – означало перенесення до народного життя новозавітної за походженням загальноцерковної ідеї про тріумф християнства як переможну трансформацію, оновлення життєвого світу кожного вірянина та стилістики його життя. «Без осуждения прежнего образа жизни, – констатує дослідник, – без признания его неудовлетворительности, нельзя было освоиться с новым; новый нравственный библиейский идеал только потому мог восторжествовать над старым языческим в народном сознании, что при свете его оно открыло недостатки в последнем и осудило его» ⁶⁷.

⁶⁵ Див.: Сольский С. М. О библийском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – С. 219–223.

⁶⁶ Там само. – С. 224–231.

⁶⁷ Там само. – С. 232.

Варто зазначити, що саме така трансформація споріднює вітчизняний релігійно-культурний досвід із досвідом європейської цивілізації. Вочевидь (і це ми спостерігали в аналізованих вище текстах) С. М. Сольському імponує цей приклад: «Новоевропейская цивилизация тем именно и счастлива, что при всех случающихся в ней переворотах, во многих ее лучших проявлениях торжествующими, все-таки, остаются нравственные христианские начала, что она, все-таки, двигается на пути своего развития при их живительном свете» ⁶⁸.

Отже, попри застосування професором С. М. Сольським апологетично-пропагандистських кліше (ідеалізація процесу християнізації ⁶⁹; мотиви панславізму ⁷⁰; конфесіоналізм та етатизм як підвалини для утвердження імперської ідеологічної тріади «православ'я–самодержавство–народність» ⁷¹; замовчування ксенофобських, зокрема юдофобських, мотивів; переконання у власній релігійно-моральній унікальності) ⁷², розглянута праця містить низку евристично цінних моментів. Інспірована контактом із тогочасною гуманітаристикою в її прогресивних виявах, зазначена промова С. М. Сольського залишається цінним джерелом для вивчення зародків проторелігієзнавчих досліджень у надрах київського духовно-академічного біблієзнавства. Виникали ці зародки на ґрунті застосування принципів історизму, релігійного та культурного еволюціонізму, компаративного підходу, зіставлення методологій історичної й міфологічної шкіл. «Проторелігієзнавчий» дискурс, у лоні якого судилося працювати видатному київському біблієзнавцю-академісту, гідно відтінив його спроби показати й про-

⁶⁸ Див.: Сольский С. М. О библейском мирозерцании в жизни древнерусского народа. – С. 232–233.

⁶⁹ Там само. – С. 213–214.

⁷⁰ Там само. – С. 220.

⁷¹ Там само. – С. 222, 235.

⁷² Там само. – С. 223, 232.

аналізувати засвоєння Святого Письма в широкому культурному та суспільно-політичному контекстах.

Попри розмаїття територіально-політичних конфігурацій, понад тисячолітнє перебування українських земель у християнізованому світі спиралося на широке суспільне освоєння й застосування Біблії. Осягнення біблійного тексту – і як сакрального центру богослужбових практик, і як джерела соціально-культурних практик (етичних, правових, політичних та навіть господарських) – було й залишається надзвичайно важливим символічним маркером і культурно-ідеологічним чинником цивілізованості. Тож маємо враховувати колективне та індивідуальне засвоєння прямого й символічного змісту Біблії, закодovаних у ній різноманітних практик життя як необхідний складник становлення ідентичності нашого народу.

Важливо при цьому підкреслити припущення, що Біблія функціонувала у такій якості навіть в умовах денационалізації українського етносу та його бездержавного існування. Як відомо, означений символічний ресурс виявився актуальним уже наприкінці першої декади ХХ ст., під час українських визвольних змагань та набуття першого досвіду національного державотворення. Та й зараз наше самоусвідомлення як європейців, повноправних членів глобальної спільноти націй потребує досвіду прочитання Біблії як джерела смислів, спільних і значущих для решти народів світу. Досвід цей, що бачимо на прикладі праць професора С. М. Сольського, ще понад півтора століття тому привертав увагу київських академістів, біблієзнавча спадщина яких зберігає, значною мірою, свою актуальність і важливість.